

THEOLOGIA BIBLICA

Jenei Péter*
Debrecen

„...*Enyém a föld,
ti csak jövevények és zsellérek vagytok nálam...*”

Milyen formában birtokolhatta Izráel népe
az Ígéret Földjét?

“...The land is mine; you are but strangers and sojourners with me...”

In What Sense Did the Ancient Israelites Inherit the Promised Land? Abstract

In Israel's theological understanding the idea that YHWH is a God, who makes promises, is a rather central element. Among the numerous promises of YHWH there is none as influential to Israel's self-understanding as the promise of the occupation of the land of Canaan. The theme of the Promised Land is prominent from the beginning to the end of the Old Testament theological thought. The development of the theology of the Promised Land in the Old Testament – from promise to inheritance and from losing to regaining it – raises the relevant question: In what sense was the promise of the land fulfilled in the Old Testament? Or to put it another way: In what sense did the ancient Israelites inherit the Promised Land? The purpose of this paper is to study the topic of the promise of the Land from a historical, source-critical point of view, in order to understand the development and changing theological perspectives in this central theological theme of the Old Testament.

Keywords: Old Testament theology, Promised Land, land of Canaan, theology of the land, source-criticism, Priestly theology, sojourners (*gērīm, tōšabīm*).

Bevezetés

Izráel Jahvéról alkotott képében központi helyet foglal el az a képzet, miszerint Jahve olyan Isten, aki *ígéreteket tesz*.¹ Az Isten által tett számtalan ígéret között aligha találunk még egy olyan elementáris hatással bírót a zsidó nép történetére és önértelmezésére nézve, mint amilyen a Kánaán földjének a birtokbavételére tett ígéret.² Az Ígéret Földjének témája Izráel történetének kezdetétől, az

---

* Jenei Péter (Debrecen, 1983) ref. vallásánár, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE), illetve a Columbia Theological Seminary (Atlanta, GA) és a Union Theological College (Belfast, UK) hallgatójaként végezte tanulmányait. Magiszteri diplomát 2009-ben szerzett. Jelenleg DRHE Doktori Iskolájának doktorjelöltje a Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszéken. Témavezetője Hodossy-Takács Előd egyetemi docens. Tágabb kutatási témája: „...*Az Úr őrszi a jövevényeket...*” – *Az idegen és a jövevény az ókorban és a 21. században*.

¹ Vö. Brueggemann, W.: *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*. Fortress Press, Minneapolis (MN) 1997, 164–173.

² Hodossy-Takács Előd megfogalmazása szerint: „Izráel földje’ önmagában teológiai jelentőségű kategória, a nép identitásának elválaszthatatlan darabja.” Vö. Hodossy-Takács Előd: „...*Az*

első pátriárka, Ábrahám elhívásától folyamatosan jelenlévő motívumként szövi át Izráel népének önmagáról alkotott önéletrajzát, az egész Héber Bibliát. A Héber Biblia szerint Isten már a kezdeteknél azzal az ígérettel hívja el Ábrahámot, hogy ...*a te utódaidnak fogom adni ezt a földet...* (1Móz 12,7),³ és éppen az Ábrahám-történetekből derül ki, hogy az első pátriárka helyzete mennyire kritikus is ezen a fronton. Kis közösségének Isten elhívása után nemhogy saját földje, de még olyan utódja sincs, aki birtokba vehetne bármilyen földet. „Realitásként” csupán az isteni ígéret marad, hogy egykor ezek mind beteljesednek.

Noha az ősatya történeteinek kibontakozásában azt látjuk, hogy a két ígéret közül az utódokra vonatkozó isteni ígéret tűnik kritikusabbnak, hosszú távon mégis a földre vonatkozó ígéret bizonyul problematikusabbnak. Míg az utódokra vonatkozó isteni ígéret már Ábrahám és Sára életében megoldódik és beteljesül – legitim és illegitim módon is –, addig az Ígéret Földjének birtokbavétele – az ószövetségi historiográfiát követve – csak jóval későbbi korokban következik be, a pátriárka utódaiból néppé érett Izráel honfoglalása idején (Ld. a 2Móz – József könyveinek korpuszát). Azonban a földre tett ígéret története még a honfoglalás

---

Úr vezette egymaga...” – *Izráel letelepedése és József honfoglalás-tradíciójának teológiai értelmezése*. Dissertationes Theologicae 5. DRHE, Debrecen 2002, 166. Ha jobban belegondolunk, egy Újszövetség nélkül álló Héber Biblia teológiájának középpontjában nem az üdvözítés, a messiás-váradalom vagy a megváltás áll, hanem éppenséggel olyan koncepciók, mint Jahve és az ő választott népének szövetsége, illetve az Ígéret Földjének újra és újra való birtokbavétele. Amennyiben Izráel népe messiásról, megváltásról és üdvözítésről gondolkodik, azt minden esetben az Ígéret Földjének teológiáján belül teszi meg; ez utóbbi diskurzus határozza meg a többit is.

³ Az elhívás hármas ígérete (utód, föld, áldásközvetítés) közül az 1Móz 12,1–3 tartalmazza az *általad nyer áldást a föld minden nemzetsége* ígéretet, s ez máig is a legmeghatározóbb a keresztyén szöveg- és önértelmezés szempontjából. Azonban éppen ez tűnik legkevésbé jelentősnek az Ószövetségben történetileg nyomon követhető óizráeli teológiai gondolkodás számára, hiszen elvont, a horizonton túli távlatokba mutató természetéből kifolyólag ezt lehet a legkevésbé megragadni és értelmezni. Jelentősége majd csak a kései, eszkatologikus, apokaliptikus szövegekben értékelődik föl, de akkor is megmarad az „új” Ígéret Földje diskurzusán belül. Az ószövetségi földtulajdonlás történeti és teológiai vonatkozásait illetően ld. Olmstead, A. T.: *Land Tenure in the Ancient Orient*. In: *The American Historical Review* 32/1 (1926), 1–9.; Loewenstamm, Samuel E.: *The Divine Grants of Land to the Patriarchs*. In: *Journal of the American Oriental Society* 91/4 (1971), 509–510.; Brueggemann, W.: *The Land: Place as Gift, Promise, and Challenge in Biblical Faith*. Overtures to Biblical Theology. Fortress Press, Philadelphia (PA) 1977; Wright, C. J. H.: *God's People in God's Land. Family, Land, and Property in the Old Testament*. Eerdmans, Grand Rapids (MI) 1990; Westbrook, R.: *Property and the Family in Biblical Law*. JSOTSup 113. Sheffield Academic Press, Sheffield 1991; Weinfeld, M.: *The Promise of the Land: The Inheritance of the Land of Canaan by the Israelites*. Taubman Lectures in Jewish Studies. University of California Press 1993; Fager, J. A.: *Land Tenure and the Biblical Jubilee. Uncovering Hebrew Ethics through the Sociology of Knowledge*. JSOTSup 155. Sheffield Academic Press, Sheffield 1993; Habel, Norman C.: *The Land is Mine. Six Biblical Land Ideologies*. Overtures to Biblical Theology. Fortress Press, Minneapolis (MN) 1995; Joosten, J.: *People and Land in the Holiness Code*. E. J. Brill, Leiden – New York – Köln 1996; Pastor, J.: *Land and Economy in Ancient Palestine*. Routledge, London – New York 1997; Ollenburger, Ben C.: *Jubilee: "The Land is Mine; You are Aliens and Tenants with Me."* In: Zerbe, G. (ed.): *Reclaiming the Old Testament. Essays in Honour of Waldemar Janzen*. CMBC Publications, Winnipeg (Manitoba) 2001, 208–234.; Carmichael, C.: *Inheritance in Biblical Sources*. In: *Law and Literature* 20/2 (2008), 229–242.

lással sem tekinthető befejezettnek. Az Ígéret Földje elvész az izráeli államiság Kr. e. 586-os pusztulása után, és noha ez újraeled a fogság után, ez az örökség ismételten kikerül Izráel népének birtokából.

Az Ígéret Földjének történetét nézve magától adódik a kérdés: mégis milyen formában teljesedett be a földre tett isteni ígéret? Másként fogalmazva: Izráel milyen formában birtokolhatta az Ígéret Földjét?

Ez a tanulmány közelebbről vizsgálja Isten Izráelnek tett ígéretét Kánaán birtokbavételének tekintetében, és különösen a kései Papi forrás meglehetősen döbbenetes teológiáját próbálja felfejteni ebben a kérdéskörben. Forrás-kritikai szempontokat követve tudjuk, hogy a Papi forrás a Pentateuchos igen kései darabja, és mint ilyen, a keletkezése a fogság alatti, utáni időkre datálható.⁴ Ezért joggal kérdezhetjük: vajon milyen mondanivalója lehet még a papi szerzőnek a föld ígéretéről az Ígéret Földjének az elvesztése és a kérdésben roppant sorszerű teológiát képviselő deuteronomista szerző után? A Papi forráshoz tartozó kijelentések nyomán úgy tűnik, hogy a fogság után munkálkodó papi szerző egy csöppet sem elégedett a deuteronomista szerző föld-teológiájával. Ellenkezőleg: éppenséggel a bele nem nyugvás hangján ír az elvesztett Kánaán miatt. A papi szerző kiegészíti a korábbi források anyagát, és a fogság után újra felveszi az atyáknak tett ígéret fonálát.

A papi szerző látása azonban még így is roppant összetett az Ígéret Földje vonatkozásában. Mégis hogyan szintetizálható a Papi forrásból származó 1Móz 17,8 kijelentése – *neked és utódaidnak adom a földet, hol jövevény vagy, Kánaán egész földjét birtokul örökre* – a 3Móz 25,23 kijelentésével: *enyém a föld, ti csak jövevények és zsellérek vagytok nálam*. A következőkben erre keressük a választ.

1. A kezdetektől a fogságig. JE, D, DtrG az Ígéret Földjéről

A forrás-kritikai megközelítést követve a Pentateuchos P forrás előtti rétegei (JE, D), továbbá a teljes deuteronomista történeti mű (DtrG) mind olyan korban keletkeztek, amelyek vagy jóval megelőzik a fogságot (JE), vagy még nemigen tudnak a fogság végéről (D, DtrG). Ilyenformán a legősibb J forrás kijelentéseiből ismerhetjük meg az Ígéret Földjére vonatkozó teológia kezdeti állapotát, míg a történetileg ezután következő deuteronomista forrásokból egy olyan teológiai állásponttal szembesülhetünk, amelyre forradalmilag hatott a föld elvesztésének élménye, anélkül, hogy a visszanyerésének esélyét látnák. E történeti vizsgálat nélkül hiába is kísérelnénk megérteni a P forrás teológiájának sajátosságait a földet illetően.⁵

⁴ Vö. Soggin, J. A.: *Bevezetés az Ószövegségbe*. Kálvin Kiadó, Budapest 1999, 151–162.

⁵ Noha újabban parázs viták figyelhetők meg a nemzetközi szakirodalomban a Pentateuchos egyes forrásműveinek az egységét, valamint datálását illetően, a forrás-kritikai módszer mint írásmagyarázati megközelítés továbbra sem vesz befolyásából. A kritikai kutatás történetét és jelenlegi állását illetően ld. Nicholson, E.: *The Pentateuch in the Twentieth Century. The Legacy of Julius Wellhausen*. Clarendon Press, Oxford 1998.

1.1. J – Feltétel nélküli ígéret a föld birtokba vételére

A Pentateuchos legkorábbi forrásműve a J forrásban áll előttünk, amely a klasszikus forráselmélet hipotézisei szerint a Kr. e. 1. évezred elejéről, a monarchia idejéből származik.⁶ Ha a Pentateuchos legkorábbi forrásához, a J forrásához nyúlunk vissza, akkor azt vehetjük észre, hogy már itt is következetesen előfordul a földre tett ígéret motívuma.⁷ Ebben a forrásban a következő jellegzetes szavakkal és szófordulatokkal találkozunk: *megáldalak* (ברך – *áldani*, vö. 1Móz 12,1–3); továbbá: a) *a te magodnak adom ezt a földet*, illetve b) *neked adom, és a te magodnak* (וְאֵת אֶרֶץ – *mag, utód*; אֲדִינָהּ – *adni*, vö. 1Móz 12,7; 13,15; 15,7; 15,18; 24,7; 28,13; 2Móz 20,12 [E]; 4Móz 10,29). Ezen kívül előfordulnak még az *örökségül, örökbe venni* (וְיָרַשׁ, illetve נָחַל – *birtokolni, örökölni*, vö. 1Móz 15,7; 4Móz 14,24) gyökökből képezett szóhasználat, és egy helyen az *örökre* való kitétel is (עוֹלָם, vö. 1Móz 13,15).⁸

A J forrásból származó, a föld ígéretével kapcsolatos kijelentésekből elsőre szembetűnik, hogy ezekben a részekben semmi feltétel vagy követelés nem kapcsolódik Isten ígéretéhez. A J szerint tehát az atyáknak tett ígéreteken olyan földről van szó, amelyet Jahve *feltétel nélkül*, ajándékként fog adni az ősatyáknak, illetve utódaiknak.

Moshe Weinfeld arra hívta fel a figyelmet egyik nagyhatású tanulmányában,⁹ hogy a pátriárkáknak tett ígéretnek különleges természete van. Felfedezése szerint az Ószövetségben két, egészen különböző szövetségtípussal találkozunk. Az egyik a *feltételhez kötött ígéret szövetségtípusa*, míg a másik *feltételekhez nem kötött, úgynevezett ajándékozó szövetségtípus (covenant of grant)*. A feltételekhez kötött szövetségtípusra építő ószövetségi szövegeket ott fedezhetjük fel, ahol Isten Izráellel kötött szövetségének leírásai állnak. Ezeknek eredetét minden bizonnyal a het-

⁶ Vö. Soggin, J. A.: *Bevezetés az Ószövetségbe*, 120–126. Újabbban a J forrást több kutató lényegesen későbbre datálja (H. H. Schmid, J. Van Seters, H. Vorländer, H.-C. Schmitt, M. Rose, C. Levin), noha érveik többnyire csupán heves ellenérzéseket váltottak ki. A J forrás fogság előtti datálása továbbra is biztos kiindulópontnak bizonyul, és ez nyelvészeti alapon is megáll: Wright, Richard M.: *Linguistic Evidence for the Pre-Exilic Date of the Yahwistic Source*. JSOTSup 419. T & T Clark, London – New York 2005. A J forrás körül kialakult vitákat illetően ld. Nicholson, E.: *The Pentateuch in the Twentieth Century*, 132–160. összefoglalását.

⁷ A klasszikus forrás-kritikai tudományosság a következő passzusokat sorolja a JE forrásba: (J) 1Móz 12,1–3; 12,7; 13,14–17; 15,7.18; 24,7; 28,13–15; 2Móz 3,8; 4Móz 10,29; 14,24 (E) 2Móz 20,12., vö. Kustár Zoltán: *A Pentateuchos forrásművei. Elkülönített szövegállományuk, valamint azonosításuk a Pentateuchos kanonikus formájában M. Noth munkássága alapján*. DRHE Ószövetségi Tanszékének Tanulmányi Füzetei. DRHE, Debrecen 2005. vonatkozó részeit.

⁸ Noha az 1Móz 13,14–17 jahvista besorolást kapott, M. Noth mégis bizonytalan efelől, vö. Kustár Zoltán: *A Pentateuchos forrásművei*, 17. Ha Nothnak van igaza, akkor a föld örökre való odaígérése még csak elő sem fordul a JE rétegben.

⁹ Weinfeld, M.: *The Covenant of Grant in the Old Testament and in the ancient Near East*. In: *Journal of the American Oriental Society* 90/2 (1970), 184–203. Ld. még az egy évvel későbbi válsztanulmányt is: Loewenstamm, Samuel E.: *The Divine Grants of Land to the Patriarchs*, 509–510.

tita vagy a mezopotámiai új-asszír vazalluszövetségekben kell keresnünk.¹⁰ Azonban a pátriárkákkal kötött szövetségek J forrásból előkerült változatai sehoggy sem illeszkednek a feltételhez kötött szövetség-sémába.¹¹

Ezen utóbbi szövetségtípus eredetét illetően az uralkodói ajándékozási szövegek (*royal grant*) szolgálhatnak parallelként. Az uralkodói ajándékozási szövegek klasszikus formáját a babiloni *kudurru* szövegekben¹² találhatjuk meg, de ugyanakkor a hettitáknál, a Szíria-palesztinai régióban és az új-asszír periódusban is.¹³ Mindkét típusú szövetségformulában közös elemeket fedezhetünk fel. Ilyenek a történeti bevezetés, a határok kijelölése, a tanúk, áldások és átkok; azonban a funkciót tekintve óriási különbség van a két szövetségtípus között. Míg a szerződés (*treaty*) típusa a vazallus kötelezettségét rögzíti ura irányában, addig az ajándékozási (*grant*) típus éppen fordítva, az uralkodó kötelezettségét foglalja írásba vazallusa felé. Ugyanígy: míg az átkok az első esetben a vazallust sújtják (azaz a hatalmi pozícióban lévő érdekeit védik), addig a második esetben az átkok azokra hullnak, akik megpróbálják eltulajdonítani azt, ami a vazallusnak megígértetett (azaz a vazallus érdekeit védik).¹⁴

Weinfeld tanulmányából az is kitűnik, hogy noha az ajándékozás típusú szövetség összefüggésben áll a megajándékozott előzetes jótetteivel az ajándékozó felé, a J forrásból előkerült, a föld ígéréttel kapcsolatos szövegek nem indokolják meg Isten földajándékozását a pátriárkák előzetes jócselekedeteivel. Az ilyen irányú kijelentések nem a JE forrásokból származnak, hanem későbbi redakciós folyamat eredményei (ld. lentebb). A J forrás tehát a föld mint megígért ajándék teológiáját képviseli, amit az előszeretettel használt נתן gyök is alátámasztani látszik, amelyből az *ajándék* (בְּתִנְיָה) szó is származtatható (noha ezt a szót a JE nem használja, csupán implikálja).¹⁵

Végül fontos megemlítenünk a J forrásban előforduló két másik héber szóhasználatot: ירש és עולם. A föld örökségül történő odaígérését csupán az 1Móz 15,7 és a 4Móz 14,24 említi, míg a föld örökre történő odaígérése csupán egyszer, az 1Móz 13,15-ben fordul elő, és ez esetben a szöveg J eredete kétséges.

¹⁰ Ld. Mendenhall, G. E.: *Covenant Forms in Israelite Tradition*. In: *The Biblical Archaeologist* 17/3 (1954), 49–76.; Soggin, J. A.: *Bevezetés az Ószövetségbe*, 139–143. Az ószövetségi törvénykutatásban sokáig tartotta magát az a nézet, miszerint az ószövetségi szövetségkonceptió, illetve szövetségforma hettita gyökerekre vezethető vissza, azonban az utóbbi időkben ezt a hatást sokkal inkább mezopotámiai új-asszír hatásnak vélik. A kérdéssről bővebben ld. Hodossy-Takács Előd: *The Concept of Covenant in the Ancient Near East and in Biblical Theology*. In: *Studia Theologica Debrecinensis* 4/1 (2011), 21–32.

¹¹ Vö. Weinfeld, M.: *The Covenant of Grant*, 184.

¹² Ld. Slanski, Kathryn E.: *The Babylonian Entitlement narûs (kudurru). A Study in Form and Function* ASOR Books 9. ASOR, Boston (MA) 2003.

¹³ Vö. Weinfeld, M.: *The Covenant of Grant*, 185.

¹⁴ Uo.

¹⁵ A נתן gyökről és az ajándék (בְּתִנְיָה) derivátumról ld. bővebben. Grisanti, M. A.: נתן (#5989) szócikk. In: VanGemeren, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, III., 205–211.

Mindkét szóhasználat, amennyiben valóban a J forrásból származik, tulajdonképpen marginális szerephez jut a J-ben, nem így viszont a későbbi, D és P forrásokban, ahol karakteresen jellemzővé válnak (ld. lentebb).

Összefoglalva tehát az mondható el, hogy a J forrás tud a föld ígéretéről, amelyet Isten mint feltétel nélküli ajándékot ígér az ősatyáknak és utódaiknak. Ezzel szemben a J hallgat az olyan részletekről, hogy Izráel milyen formában, milyen feltételek mellett és milyen huzamosan fogja birtokolni az Ígéret Földjét. (Itt jegyzendő meg, hogy az E forrás csupán a 2Móz 20,12-ben utal az Ígéret Földjére. Úgy tűnik, hogy a föld kérdése különösebben nem fontos az E Pentateuchosban megmaradt anyaga számára.) Ha figyelembe vesszük, hogy a JE források írásba foglalásának kontextusa a fogság előtti monarchia, vagy a későbbi királyság kora, akkor e források olyan korszakból származnak, amelyekben az Ígéret Földje már Izráel népének birtokában van. Így érthető tehát, hogy abban a korban, amikor az Ígéret Földje még Izráel népének birtokában van, a föld megtartásának vagy elvesztésének a feltételei nem foglalkoztatják különösebben a JE forrásokat írásba foglaló teológusokat.

1.2. D, DtrG – Feltételhez kötött ígéret a föld birtoklására és megtartására

A deuteronomista forrás (D) és történetírás (DtrG) már egészen más, sokkal későbbi történeti kontextust feltételez, vagyis olyat, amelyben az Ígéret Földjének elvesztése és a babiloni fogság élménye alapvető szerepet játszik.¹⁶ A deuteronomista szerző úgy éli meg a fogságot, hogy még nem látja annak végét, s így az Ígéret Földjének csupán az elvesztéséről tud.¹⁷ Ez a tudat gyökeresen változtatja meg a DtrG teológiáját az Ígéret Földjével kapcsolatban, vagyis a föld ígéretének beteljesedését és az annak elvesztését értelmező teológiát programként láthatjuk végigvonulni a DtrG-ben.¹⁸

Jellegzetes szófordulatok ebben a forrásban az *atyáknak, Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak tett esküire* történő folyamatos hivatkozás (שבט – *esküdni* gyökből, vö. 1Móz 22,16; 26,3b–5; 50,24; 2Móz 13,5.11; 32,13; 33,1; 4Móz 11,12b;

¹⁶ Vö. Soggin, J. A.: *Bevezetés az Ószövetségbe*, 127–146. és 175–220.

¹⁷ Az 5Móz-tól a 2Kir-ig terjedő grandiózus történeti anyagot az Ószövetség-tudomány M. Noth nyomán tartja számon *Deuteronomista történeti műként*. Miután a 2Kir könyve a fogságba vitel és a fogságban történt eseményekkel zárul, Noth azt feltételezi, hogy a szerzők a fogság ideje alatt szerkesztik egybe a maguk történeti művét. Ez a fogság tragédiáját értelmezi, és még nem tud a fogság végéről. Noha a kutatás azóta többszörösen is cizellálta Noth alaptézisét, ez alapjaiban továbbra sem vesztett érvényéből. Ld. bővebben Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*. Szent István Társulat, Budapest 21995, 283–303.

¹⁸ Az Ígéret Földjére vonatkozó deuteronomista betoldások az 1–4Móz korpuszában: 1Móz 15,19–21; 18,19; 22,15–18; 26,3b–5; 50,24; 2Móz 12,24–27a; 13,1–16; 19,3b–9; 23,20–33; 24,3–8; 32,9–14; 33,1–6; 34,11b–13.14b–16.24; 4Móz 11,12b; 14,11b–23a; 32,2–15.20–42; 33,1–36,13. A Deuteronomista történeti mű kulcspasszusai az Ígéret Földjével kapcsolatban: 5Móz 1,8.21.35.36; 4,1.5.14.21.26.38.40; 5,31–33; 6,3.10–19; 7,1 skk; 8,1 skk; 9,1 skk; 11,8 skk; 5Móz 27–30; 31,20; 5Móz 34,1–5; Józs 21,43–45; Józs 23–24; 1Kir 8,34; 2Kir 17. Vö. Soggin, J. A.: *Bevezetés az Ószövetségbe*, 144–146.; Kustár Zoltán: *A Pentateuchos forrásművei* vonatkozó részei.

14,16.23a; 32,11; 5Móz 1,8.35; 6,10; 34,4; Józs 21,43–45); a *tejjel és mézzel folyó föld* terminus (2Móz 13,5; 33,3; 5Móz 6,3; 11,9); a *kánaáni népcsoportok* folyamatos listázása (1Móz 15,19–21; 2Móz 13,5; 23,23.28; 33,2; 34,11b, 5Móz 7,1); az *őrizzék meg az Úr útját, hogy az Úr is beteljesítse, amit megígért* típusú feltételszabások (1Móz 18,19; 22,15–18; 2Móz 12,24–27a; 23,22; 5Móz 4,1.5.14.40; 5,31–33; 6,3.10–19; 7,1 skk; 8,1 skk; 9,1 skk; 11,8 skk; 5Móz 27–30, Józs 23–24); a *vedd birtokba* típusú felszólítások (נָחַל, illetve יָרַשׁ – *birtokolni, örökölni* rokon értelmű gyökökből, vö. 2Móz 23,30, 32,13; 5Móz 1,8.21).¹⁹ Ezen kívül, ha nem is olyan sűrűn, a deuteronomistánál is előfordul az *örökre* kitétel (עַלְדָּם, vö. 2Móz 32,13).

A deuteronomista és deuteronomisztikus forrásokból származó és a föld ígéretével kapcsolatos kijelentésekből már első látásra szembetűnik, hogy ezekben a részekben Isten ígérete a korábbi, J forrással ellentétben súlyos feltételekkel és követelésekkel kapcsolódik össze.²⁰ Nagyon érdekes megfigyelni, ahogy az 1Móz-ben a D forrás szerzője következetesen kiegészítésekkel látja el az Ábrahám-nak tett feltétel nélküli ígéreteket (1Móz 18,19; 22,15–18; 26,3b–5). E kiegészítések fényében Ábrahám már úgy tűnik fel, mint aki az Isten iránti hűség következtében kapta meg az ígéreteket, azaz Ábrahám igazságossága előfeltételezi Isten ígétét: Ábrahám mintegy rászolgál arra. A deuteronomista szerző ugyanígy fogalmaz Káléb vagy Józsué esetében: ők is hűségük következtében mehetnek be Kánaán földjére; és ez a teológiai gondolat olyannyira komoly és következetes, hogy még Mózessem tesz kivételt. Ez a teológiai megközelítés jellemzően a deuteronomista szerző sajátja, aki a *tett és sors* összefüggésben szemléli Isten ígéreteinek beteljesedését. Ezzel a deuteronomista történetírás egészen új teológiai szemléletet vezet be az Ígélet Földjével kapcsolatban: a nép csak abban az esetben nyerheti el az Ígélet Földjét, ha megtartja az Úr útját, és hűséges marad szövetségéhez. Amennyiben megszegi a szövetséget, kiirtatik a földről és elveszti azt.

A DtrG a földre tett isteni ígéretet beteljesedettnek látja (Józs 21,43–45), viszont úgy tekint az ígéretre, mint amely feltételekhez szabott, és ezáltal annak elvesztésével is számol. Kánaán Jahve földje (Józs 22,19), amit a nép ajándékba kap tőle (Józs 24,13). Jahve tehát azért adhatta át a földet népének, mert az az ő tulajdona volt és az ajándékozás után is az maradt. Izraelnek így elidegenítthe-

¹⁹ Mindkét gyök központi jelentőségű a deuteronomista számára, és ehhez fajsúlyos morális dimenzió társul. Izrael csakis akkor kaphatja, illetve tarthatja meg a maga örökségét, ha engedelmeskedik a szövetség követeléseinek. Izrael ajándékba kapja örökségét Jahvétől, viszont a feltételek központi szerepet játszanak a szerző számára; vö. Wright, C. J. H.: יָרַשׁ (#3769) szócikk. In: VanGemeren, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, II., 547–549.; Uő: נָחַל (#5706) szócikk. In: *i. m.* III., 77–81.

²⁰ Vö. Noort, Edward: ‘Land’ in the Deuteronomistic Tradition. Genesis 15: The Historical and Theological Necessity of a Diachronic Approach. In: de Moor, J. C. (ed.): *Synchronic or Diachronic. A Debate on Method in Old Testament Exegesis*. E. J. Brill, Leiden – New York – Köln 1995, 129–144.

tetlen joga van az ajándékba kapott földhöz, azonban csak addig, amíg Jahve meg nem gondolja magát (Józs 23,13.15–16; 24,20).²¹

A deuteronomista történetírónak sikerül megalkotnia egy olyan teológiai álláspontot, amellyel értelmezni lehet a fogság nyomán bekövetkezett földvesztést is, azonban megmarad a korábbi JE forrásokból származó földígéret tradíciója is, igaz, csupán újraértékelt formában. Noha a DtrG teológiája a helyreállítás csíráit is tartalmazza (*ha megtérsz Istenedhez, akkor jóra fordítja sorsodat, és újra összegyűjt* típusú kijelentések), mégis úgy tűnik, hogy elsősorban a föld elvesztésének történetét kívánja bemutatni és teológiailag értelmezni.²²

2. Az Ígéret Földje témája a fogság utáni P forrásban

A papi író működése idején már óriási hagyományanyaggal, meglévő tradíciókkal és forrásművekkel rendelkezik, amelyeket tetemes mennyiségű kiegészítéssel lát el. A papi szerzőtől származó szövegek karakteres teológiát képviselnek, és ellentétben a deuteronomistával, a P már látja a fogság végét, mi több, a forrás egyes részei és a végső szerkesztés biztosra vehetően a fogság utáni keletkezést feltételezik.²³

Miután a papi szerző készen láthatja maga előtt a korábbi tradíciókat és forrásműveket, lehetősége nyílik arra, hogy saját anyagával olyan hangsúlyokat teremtsen, amelyek nem mutatkozhattak meg a korábbi anyagokban. Lévén, hogy a papi szerző már tud a fogság végével számolni, magától adódik, hogy most újra fel lehet venni a fogsággal elveszettnek hitt tradíciók és ígéretek fonálát. Így válik újra fontossá az Ígéret Földjének a témája is, amit abból látunk, hogy a Papi iratokban igen-igen felszaporodnak a témához fűződő kijelentések. Sőt: ez az új forrás nemcsak a korábbi tradíciók, formulák ötlettelen ismételtetése, hanem lényegi elemeket ad hozzá a már kialakult földteológiához. A Papi forráshoz tartozó kijelentések nyomán úgy tűnik, hogy a fogság végén és után munkálkodó papi szerző csöppet sem elégedett a deuteronomista szerző földteológiájával: nem a belenyugvás hangján szólal meg az elveszett Ígéret Földje tekintetében, hanem, míg újra felveszi az atyáknak tett ígéretek fonálát, kiegészíti a korábbi források anyagát.

A papi szerző nem utasítja el a földdel kapcsolatos korábbi, már kialakult tradíciókat. Életben tartja azoknak szókészletét is (נתן – *adni*, vö. 1Móz 35,12; 48,4, 2Móz 6,4; 3Móz 25,2; 4Móz 13,2; 27,12; שבע – *esküdni*, vö. 2Móz 6,8; 4Móz 14,30; *tejjel és mézzel folyó föld* toposza, vö. 4Móz 14,8). Ezen túlmenően erős teológiai függést mutat a deuteronomistával, éspedig akkor, amikor az 1Móz 17-ben az Ábrahámmal kötött szövetségről beszél, és ezt így kezdi: *járv előttem és légy feddhetetlen*. Ez mintegy előfeltételezi a szövetség megkötését, amiben felfedezni vélhetjük a feltételekhez kötöttség motívumát. A 3Móz 25,18 tovább erősíti ezt

²¹ Vö. Hodossy-Takács Előd: „...Az Úr vezette egymaga...”, 166.

²² Vö. Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése*, 297–303.

²³ Vö. Soggin, J. A.: *Bevezetés az Ószövetségbe*, 151–162.

a deuteronomiumi teológiai függőséget, amikor azt írja: *Hajtsátok végre rendelkezéseimet, tartsátok meg végzéseimet. Hajtsátok végre azokat, akkor biztonságban lakhattok azon a földön.* Az ilyen jellegű mondatok egyértelműen a deuteronomiumi teológiai gondolkodásra építenek.

A papi szerző azonban olyan fogalmakat és gondolatokat is hozzákapcsol az Ígéret Földje tradícióhoz, amelyek gyökeresen megváltoztatják a hangsúlyokat. Legszembetűnőbb fogalmi használata a *szövetség* (ברית, illetve az örök szövetség בְּרִית עוֹלָם). A *szövetség* és az *örök szövetség* koncepciói egészen új éllel rajzolják meg az Ábrahámnak tett ígéretet (vö. 1Móz 17, ahol több mint 10-szer fordul elő, ld. még 2Móz 2,24; 6,4.5; *örök szövetség*, בְּרִית עוֹלָם, amely csupán az 1Móz 17-ben 4-szer fordul elő, ld. még 1Móz 48,4).

Az 1Móz 17-ben, amely a papi szerző kulcsszövege az Ígéret Földjének a kérdésében, az Ábrahámnak adott ígéret szövetségi keretet kap. A J forrás feltétel nélküli ígéretéhez képest itt egy roppant fajsúlyos, feltételekhez kötött szövetséggel állunk szemben. Mint szövetség, az Ábrahámmal kötött szövetség örökké tartó, és ezzel olyan szövetségek mellett sorakozik fel, mint a Nóéval (1Móz 6,9–9,17), Dáviddal (2Sám 7) és a Fineással (4Móz 25) kötött szövetségek. A papi szerző számára roppant fontos a szövetség örökké tartó jellegének hangsúlyozása. Láttuk, hogy a fogalom a korábbi forrásokban is feltűnik, de központi szerepe csupán a papi szerző szövegében egyértelmű.²⁴ A fogalommal azonban óvatosan kell bánni, hiszen nem a modern, nyugati értelemben vett örökkévalóságról, végtelenségről van szó. A héber gondolkodásban nincs végtelen fogalom, viszont az עוֹלָם olyan fogalom, amely a legtávolabbi jövőre tud utalni.²⁵ Lényeges kiemelnünk: használata nem azt jelenti, hogy az ilyen értelemben kötött szövetség nem szűnhet meg, hanem csupán azt, hogy érvényességének nincs időbeli korlátja. Az ilyen értelemben kötött szövetség mintegy örökké érvényes, nem szorítható időintervallumok közé, viszont a szövetség megsértése esetén veszélybe lehet sodorni érvényességét.²⁶

Mindenesetre a papi szerző nagy merészségéről tanúskodik az, hogy a kifejezést „visszaírja” Izráel előtörténetébe, és ezt a magabiztosságot csak azzal lehet magyarázni, hogy a földre tett ígéret reneszánszát élte a papi szerző korában, azaz a fogság alatti, utáni időkben újra feléledt az ígéretbe vetett bizodalom. A deuteronomista pesszimistább szemléletéhez képest a papi szerző teológiai programot hirdet a föld újra birtokbavételének küszöbén, vagy már az újra birtokbavételt követően.

²⁴ A Papi forrás igen magas számban, 46-szor használja az עוֹלָם fogalmát. Vö. Tomes, Roger: A perpetual statute throughout your generations. In: Lindars, B. (ed.): *Law and Religion. Essays on the Place of Law in Israel and Early Christianity.* James Clarke & Co., Cambridge 1988, (20–33.) 21.

²⁵ Ld. Tomasino, Anthony: עוֹלָם (#6409) szócikk. In: VanGemeren, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis.* 1–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, III., (345–351.) 346.

²⁶ Uo. 349.

Emellett nem mehetünk még el olyan fogalmak mellett, amelyek ebben a kontextusban szintén a papi szerzőnél nyernek központi szerepet. Az egyik előszeretettel használt fogalma a *jövevény* (גֵּר, gyökből, vö. 1Móz 17,8; 28,4; 2Móz 6,4; 3Móz 25,6.23).²⁷ A papi szerzőtől származik a jövevényekre vonatkozó törvények és rendelkezések tetemes része, és ez a koncepció az Ígélet Földje kontextusában is jelentős.²⁸ Az ősatyák történeteiben ismételtlen olvashatjuk ezt: *neked adom a földet örökségül, ahol most jövevény vagy* (1Móz 17,8). Ez a papi fogalmazásmód tulajdonképpen azt implikálja, hogy Izráel végül is megkapja örökségét az Ígélet Földjének a birtokbavételével, és többé nem kell jövevényként élnie. Ezt részletesebben tárgyaljuk a továbbiakban, de már itt meg kell jegeznünk, hogy a fogalom valószínűen azért válik jelentőssé a papi szerző számára, mert a fogság tapasztalata újra feleleveníti, hogy mit is jelent jövevénynek lenni, és az ezzel kapcsolatos teológiai gondolkodás elengedhetetlen egy ilyen élmény hatására.

A másik jelentős fogalom magával az örökség, a birtok természetével áll összefüggésben, vagyis azzal, hogy a papi szerző milyen formában gondol az Ígélet Földjére mint örökségre. A papi szerző felváltva használja a *birtokolni, örökölni* (יָרַשׁ, נָחַל) rokon értelmű gyökökből származtatott fogalmakat, viszont az 1Móz 17,8-ban és a 3Móz 25,23-ban, továbbá az 1Móz 48,4-ben egy új fogalmat is bevezet: *birtok* – אֲחֻזָּה. A נָחַל gyökkel ellentétben, ami derivátumain keresztül (נִחְלָה) valamely személy olyan birtokát jelöli, amely jogilag megerősített öröksége, az אֲחֻזָּה olyan birtokot is jelölhet, amelyhez valaki megvétel vagy akár ajándékozás útján jutott. Ez esetben nem a birtok mint jogos örökség a lé-

²⁷ A szentség-törvény (3Móz 17–26) összesen 20-szor használja a *jövevény* fogalmat: 3Móz 17,8.10.12.13.15; 18,26; 19,10.33.34 (2-szer); 20,2; 22,18; 23,22; 24,16.22; 25,23.35.47 (3-szor); egyéb papi anyagok pedig még további 16 alkalommal: 2Móz 12,19.48.49; 3Móz 16,29; 4Móz 9,14 (2-szer); 15,14.15 (2-szer).16.26.29.30; 19,10; 35,15; Józ 20,9.

²⁸ Az ószövetségi jövevénykutatás mára már kiterjedt kutatási területnek számít, a leggyakrabban hivatkozott monografikus irodalom: Houten, Christiana van: *The Alien in Israelite Law*. JSOTSup 107. Sheffield Academic Press, Sheffield 1991; Bultmann, Christoph: *Der Fremde im antiken Juda: eine Untersuchung zum sozialen Typenbegriff »ger« und seinem Bedeutungswandel in der alttestamentlichen Gesetzgebung*. FRLANT 153. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1992; Ramírez Kidd, José E.: *Alterity and Identity in Israel. The גֵּר in the Old Testament*. BZAW 283. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1999.

Kifejezeten a Papi forrás jövevényiség-képével foglalkozó kurrens tanulmányok: Rendtorff, R.: *The ger in the Priestly laws of the Pentateuch*. In: Brett, M. G. (ed.): *Ethnicity and the Bible*. Biblical Interpretation Series 19. E. J. Brill, Leiden – New York – Köln 1996, 77–87.; Albertz, Rainer: *From Aliens to Proselytes. Non-Priestly and Priestly Legislation Concerning Strangers*. In: Achenbach, R. – Albertz, R. – Wöhrle, J. (ed.): *The Foreigner and the Law. Perspectives from the Hebrew Bible and the Ancient Near East*. BZAR 16. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2011, 53–69. A témáról magyar nyelven legújabbban ld. Hodossy-Takács Előd: *Özvegy, árva, jövevény. Az ókori izraeli társadalom periférikus szereplői*. In: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (szerk.): *„Krisztusért járva követségben...” Teológia – igehirdetés – egyházkormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára*. Acta Theologica Debrecinensis 3. DRHE, Debrecen 2012, 63–75.

nyeges, hanem a hangsúly arra esik, hogy valaki permanens módon úgy birtokol egy adott földterületet, hogy az nem feltétlenül képezi jogilag az örökségét.²⁹

3. Tézis, antitézis, szintézis: az 1Móz 17,8 és a 3Móz 25,23 exegézise

Mint már fentebb elemeztük, a papi szerző számára az Ígéret Földjének a témája újra központi jelentőségűvé válik, olyannyira, hogy az ábrahámi szövetségkötést „örök szövetségnek”, az Ígéret Földjét pedig „örök birtoknak” nevezi. De vajon milyen státusszal veheti birtokba Izráel az Ígéret Földjét, és milyen formában is gondol a papi szerző az Ígéret Földjére mint birtokra? A kérdés azért érdekes, mert két központi jelentőségű, papi anyagból származó igevers (1Móz 17,8; 3Móz 25,23) némileg árnyaltabb képet fest a kérdésről.

3.1. Az 1Móz 17,8 tézise

וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֶךָ אֶחְרִיד אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל־אֶרֶץ כְּנָעַן לְאֻחֻזַּת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לָאֱלֹהִים:

Neked adom [נתן gyök] és utódaidnak a te jövevényiséged [נור gyök] földjét, Kánaán egész földjét birtokul [אחזקה] örökre [עולם], és Istenük lesznek.

A föld adását illetően a papi szerző itt elsősorban ahhoz az ősi, már a J forrásnál megfigyelhető teológiához kapcsolódik, miszerint a föld Isten ajándéka. Ő is előszeretettel használja a נתן gyököt, és ez is alátámasztani látszik azt a szemléletét, hogy a föld ajándék. Már előbb is megjegyeztük, hogy ebből a gyökből származik az ajándék (מתנה) szó.³⁰ Az ókori izráeli ajándékozási szokások figyelembevételével pedig tudjuk, hogy az ajándékozó még az ajándékozás után is rendelkezik egyfajta zálogjoggal az ajándéka felett, az ajándék soha nem szűnik meg valamilyen formában az övé maradni.³¹

Másodsorban: mint már említettük, a נור gyök használata, és a fenti fogalmazásmód azt feltételezi, hogy Izráel megkapja birtokát az Ígéret Földjének a birtokbavételével, és többé nem kell jövevénynek lennie.

De milyen jellegű birtokot kap Izráel? A *birtok* – אחזה olyan birtokot is jelölhet, amelyhez valaki megvétel vagy akár ajándékozás útján jutott. Ez esetben nem a birtok mint jogos örökség a lényeges, hanem a hangsúly arra esik, hogy valaki permanens módon úgy birtokol egy földet, hogy az nem feltétlenül képezi jogilag az örökségét.³² Ilyen óvatos fogalmazás mentén arra is gondolhatunk, hogy a föld ilyenformán való birtoklásának időtartama azzal áll összefüggésben,

²⁹ Vö. Lipiński, Edward: נחל, נחלה szócikk. In: Botterweck, G. J. – Ringgren, H. (eds.): *Theological Dictionary of the Old Testament*. I–XV vols. W. B. Eerdmans, Grand Rapids (MI) 1974–2006, IX., (319–335.) 321.

³⁰ A P ugyan nem használja a מתנה szót, azonban nem férhet kétség ahhoz, hogy a föld ajándék a papi szerző gondolkodásában is. A נתן gyökről és az ajándék (מתנה) derivátumról ld. bővebben Grisanti, M. A.: נחן (#5989) szócikk. In: *NIDOTTE* III (1997), 205–211.

³¹ Stansell, Gary: *The Gift in Ancient Israel*. In: *Semeia* 87 (1999), (65–90.) 69.

³² Vö. Lipiński, Edward: נחל, נחלה szócikk. In: *TDOT* IX, 321.

hogy az ajándékozó meddig szándékszik biztosítani ezt. Ezt a kérdést az עולם kitétel látszik rendezni, azonban ne felejtjük, hogy az ilyen értelemben kötött szövetség örökké érvényes ugyan, nem szorítható időintervallumok közé, viszont a szövetség megsértése esetén veszélybe lehet sodorni érvényességét.

3.2. A 3Móz 25,23 antitézise

וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצַמְחַת כִּי־לִי הָאָרֶץ כִּי־גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם עַמּוּדֵי:

A földet senki se adja el véglegesen, mert enyém a föld, ti csak jövevények és zsellérek vagytok nálam.

A vers kontextusa a 3Móz 25 fejezete, amely kifejezetten a földtulajdon, a föld kezelése, valamint a jubileumi év témáival foglalkozik.³³ Az idézett vers azért roppant érdekes, mert az 1Móz 17,8 ellenében azt állítja, hogy a föld Istené marad az ígélet és ajándékozás után is, Izráel pedig továbbra is csupán jövevény-státusszal rendelkezik, s ez nem szűnt meg az ősatyák vándorlásával.³⁴

Az Úré a föld és ami betölti. Az ilyen jellegű teológia már a korábbi bibliai szövegek és a deuteronomista szerző számára sem idegen (Zsolt 24,1; Jer 27,5; 2Móz 19,5; 5Móz 10,14), és úgy tűnik, a papi szerző számára még fontosabbá vált. Teremtésteológiai látásából is kitűnik Jahve örök tulajdonjoga a teremtés felett, s így a föld soha nem kerül ki Isten tulajdonából.

Egy lépéssel továbbhaladva, Izráel jövevény-státusza itt azért is roppant meglepő, mert ez nem teljes jogkörrel rendelkező, hanem korlátozott státuszt jelentett Izráelben. A jövevény olyan idegen, aki egy másik, őt befogadó közösségen belül él. A jövevény-státusz nem jelentett teljes jogkört, viszont biztosította a túlélést a társadalom periferiáján. Számos joga és kötelezettsége mellett³⁵

³³ A témakörhöz bővebben ld. Fager, J. A.: *Land Tenure and the Biblical Jubilee* (1993); Ollenburger, Ben C.: *Jubilee: "The Land is Mine; You are Aliens and Tenants with Me."*, 208–234. Magyar nyelven ld. Karasszon István: A jubileumi év az Ószövetségben. In: *Theológiai Szemle* 41/3 (1998), 176–179.

³⁴ Ezzel szemben láthatjuk Spina elemzését, miszerint a többi utalásból, ami Izráelt mint jövevényt ábrázolja, az a tradíció világlik ki, hogy Izráel csak a Kánaánba való bemenetel előtt „jövevény”. Vö. Spina, Frank Anthony: Israelites as *gerim*, 'Sojourners,' in Social and Historical Context. In: Meyers, C. L. – O'Connor, M. P. (eds.): *The Word of the Lord Shall Go Forth. Essays in Honour of David Noel Freedman in celebration of his 60th birthday*. ASOR Special Volume Series 1. Eisenbrauns, Winona Lake (IN) 1983, (321–335.) 322.

³⁵ A jövevénynek Izráel társadalmában joga volt az engesztelési ünnepen a pihenéshez (3Móz 16,29); a törvény védelmet nyújtott neki az elnyomatás ellen (2Móz 22,20); joga volt az elhullott szőlőszemek összegyűjtéséhez (5Móz 24,21); részt vehetett az új termés bemutatása során a közösségi étkezésen (5Móz 26,11); joga volt a menedékvárosokban letelepedni (4Móz 35,15); a törvény védelméhez (5Móz 1,16); a szombati pihenéshez (5Móz 5,15); a halott állatok húsához (5Móz 14,21); és joga volt a tizedből részesedni (5Móz 14,29). Vö. Ramirez Kidd, José E.: *Alterity and Identity in Israel*, 16. Kötelességei között szerepel: a körülmétfelkérés elfogadása (2Móz 12,48; 5Móz 16,11.14); a tisztasági törvények betartása (3Móz 17,8–16); Jahve szent nevének káromlásától való tartózkodás (3Móz 24,16); a bálványimádó cselekedetektől való tartózkodás (3Móz 20,2). A helyi izráeli közösségnek kötelessége szolidaritást tanúsítania a jövevények iránt, sőt kötelesek

a jövevény legszembetűnőbb korlátozottsága az izráeli társadalmon belül éppen a földhöz való viszonya kapcsán nyilvánul meg. A jövevény *nem birtokolhatott földet* jövevényiségének helyén,³⁶ tehát saját tulajdona nem lehetett, státusza pedig attól a helyi patrónustól függött, aki őt támogatta és oltalma alá vette (5Móz 24,14).³⁷ Izráelben maga Jahve volt a jövevények legfőbb patrónusa, így ők Is-ten oltalma alatt álltak (5Móz 10,18; Zsolt 146,9).

Ilyen értelemben a papi szerző itt roppant árnyalt képet fest Izráel földbirtoklásáról és státuszáról az Ígélet Földjén. Izráel tulajdonképpen az ajándékba kapott birtokot használja, de csak olyan függelmi státuszban, mint a földnélküli jövevény vagy a zsellér.

3.3. Színtézis

Az Ígélet Földjének témája újra központi jelentőségűvé válik a fogság után tevékenykedő papi szerző és Papi irodalmi hagyományanyag számára. A Papi forráshoz tartozó szövegek azt tükrözik, hogy a fogság után munkálkodó papi szerző sokkal optimistább hangot üt meg a deuteronomista szerző determinisztikus föld-teológiájával szemben, és újraéleszti, s ugyanakkor újra is értelmezi a fogsággal elvesztettnek hitt tradíciókat és ígéretek. De a papi szerző teológiai látása meglehetősen alázatos és árnyalt a földet illetően, és ez nem is meglepő a korábbi földvesztés tragédiája után.

úgy szeretni a jövevényt, mint saját magukat (5Móz 10,19), hiszen ők maguk is jövevények voltak Egyiptomban (2Móz 22,20; 23,9; 3Móz 19,34; 25,23; 5Móz 10,19).

Ha az előfordulási helyeket diakronikusan szemléljük, kitűnik, hogy bár a terminus már a deuteronomisztikus irodalmi rétegek előtt is előfordul, mégis a deuteronomiumi törvényekben kap központi szerepet, itt találjuk meg a jövevénystátusz részletes körülírását. A terminus a későbbi papi szövegek számára is jelentős marad, noha jelentésében egyfajta változáson megy keresztül. A deuteronomiumi előfordulásokat vizsgálva a terminus társadalmi-jogi éle domborodik ki, míg a későbbi papi szövegekben a státusz vallási-kultikus oldala kerül részletesebb kifejtésre. Míg a deuteronomiumi törvények jóval tartózkodóbbak, addig a papi szövegek, illetve a papi teológia lehetővé teszi a jövevények számára akár a teljes integrációt is.

³⁶ N. Na'aman a jövevényiség és a földnélküliség összefüggésében megjegyzi, hogy a jövevények jövevénystátusza mindaddig – akár több generáción keresztül is – fennállhatott, amíg ők egy családi kötelékeken keresztül teljesen integrálódni nem tudtak a helyi társadalom keretei közé, és ezzel földhöz, illetve teljes státuszhoz jutottak a helyi közösségen belül. Miután a jövevényiség alapvető jellemzője a földnélküliség, a földhöz jutás magát a jövevényiséget is megszüntette. Vö. Na'aman, Nadav: Sojourners and Levites in the Kingdom of Judah in the Seventh Century BCE. In: *Zeitschrift für altorientalische und biblische Rechtsgeschichte* 14 (2008), (237–279.) 240. De ezzel párhuzamosan C. van Houten arra hívja fel a figyelmet, hogy az Ószövetség késői, főként papi szövegei (3Móz 25,47; 1Móz 23,4; Ez 47,23) elképzelhetően arról árulkodnak, hogy a késői, fogság utáni, második templom korában a jövevény számára már jövevénystátuszában is lehetséges volt földet vásárolni. Vö. Houten, van C.: *The Alien in Israelite Law*, 41. Ettől függetlenül persze a jövevények földnélkülisége tekinthető általánosnak az ószövetségi világban.

³⁷ Vö. Konkel, A. H.: נָרִי (#1591) szócikk. In: VanGemeren, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, I., (836–839.) 837.

Jahve örök tulajdonjoga a teremtés felett központi jelentőségűvé válik a papi szerző teológiájában. Így az Ígélet Földjére is úgy tekint, mint olyan ajándékra, amelyet Izráel csak jövevényként kaphat meg, és csupán jövevény módjára birtokolhat – legfőbb patrónusától, Jahvétól.

Felhasznált irodalom

- Albertz, Rainer: From Aliens to Proselytes. Non-Priestly and Priestly Legislation Concerning Strangers. In: Achenbach, R. – Albertz, R. – Wöhrle, J. (eds.): *The Foreigner and the Law. Perspectives from the Hebrew Bible and the Ancient Near East*. BZAR 16. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2011, 53–69.
- Brueggemann, Walter: *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*. Fortress Press, Minneapolis (MN) 1997.
- Brueggemann, Walter: *The Land: Place as Gift, Promise, and Challenge in Biblical Faith*. Overtures to Biblical Theology. Fortress Press, Philadelphia (PA) 1977.
- Bultmann, Christoph: *Der Fremde im antiken Juda: eine Untersuchung zum sozialen Typenbegriff »ger« und seinem Bedeutungswandel in der alttestamentlichen Gesetzgebung*. FRLANT 153. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1992.
- Carmichael, C.: Inheritance in Biblical Sources. In: *Law and Literature* 20/2 (2008), 229–242.
- Fager, J. A.: *Land Tenure and the Biblical Jubilee. Uncovering Hebrew Ethics through the Sociology of Knowledge*. JSOTSup 155. Sheffield Academic Press, Sheffield 1993.
- Grisanti, Michael A.: אָרֶץ (#5989) szócikk. In: VanGemeren, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, III., 205–211.
- Habel, Norman C.: *The Land is Mine. Six Biblical Land Ideologies*. Overtures to Biblical Theology. Fortress Press, Minneapolis (MN) 1995.
- Hodossy-Takács Előd: „...Az Úr vezette egymaga...” – Izráel letelepedése és Józsué bonfoglalás-tradíciójának teológiai értelmezése. *Dissertationes Theologicae* 5. DRHE, Debrecen 2002.
- Hodossy-Takács Előd: The Concept of Covenant in the Ancient Near East and in Biblical Theology. In: *Studia Theologica Debrecinensis. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem teológiai szakfolyóirata* 4/1 (2011), 21–32.
- Hodossy-Takács Előd: Özvegy, árva, jövevény. Az ókori izraeli társadalom periférikus szereplői. In: Fazakas Sándor – Ferencz Árpád (szerk.): „Krisztusért járva követségben...” *Teológia – igehirdetés – egyházkormányzás. Tanulmánykötet a 60 éves Bölcskei Gusztáv születésnapjára*. *Acta Theologica Debrecinensis* 3. DRHE, Debrecen 2012, 63–75.
- Houten, Christiana van: *The Alien in Israelite Law*. JSOTSup 107. Sheffield Academic Press, Sheffield 1991.
- Joosten, J.: *People and Land in the Holiness Code*. E. J. Brill, Leiden – New York – Köln 1996.
- Karasszon István: A jubileumi év az Ószövetségben. In: *Theologiai Szemle* 41/3 (1998), 176–179.

- Konkel, A. H.: נַר (#1591) szócikk. In: VanGemen, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, I., 836–839.
- Koopmans, William T.: אֶרֶץ (#299) szócikk. In: VanGemen, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, I., 358–360.
- Kustár Zoltán: *A Pentateuchos forrásművei. Elkülönített szövegállományuk, valamint azonosításuk a Pentateuchos kanonikus formájában M. Noth munkássága alapján*. DRHE Ószövetségi Tanszékének Tanulmányi Füzetei. DRHE, Debrecen 2005.
- Lipiński, Edward: נַחֲלָה, נַחֲלָה szócikk. In: Botterweck, G. J. – Ringgren, H. (eds.): *Theological Dictionary of the Old Testament*. I–XV vols. W. B. Eerdmans, Grand Rapids (MI) 1974–2006, IX., 319–335.
- Loewenstamm, Samuel E.: The Divine Grants of Land to the Patriarchs. In: *Journal of the American Oriental Society* 91/4 (1971), 509–510.
- McConville, Gordon J.: בְּרִית (#1382) szócikk. In: VanGemen, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, I., 747–755.
- Mendenhall, George E.: Covenant Forms in Israelite Tradition. In: *The Biblical Archaeologist* 17/3 (1954), 49–76.
- Na’aman, Nadav: Sojourners and Levites in the Kingdom of Judah in the Seventh Century BCE. In: *Zeitschrift für altorientalische und biblische Rechtsgeschichte* 14 (2008), 237–279.
- Nicholson, E.: *The Pentateuch in the Twentieth Century. The Legacy of Julius Wellhausen*. Clarendon Press, Oxford 1998.
- Noort, Edward: ‘Land’ in the Deuteronomistic Tradition. Genesis 15: The Historical and Theological Necessity of a Diachronic Approach. In: de Moor, J. C. (ed.): *Synchronic or Diachronic. A Debate on Method in Old Testament Exegesis*. E. J. Brill, Leiden – New York – Köln 1995, 129–144.
- Ollenburger, Ben C.: Jubilee: “The Land is Mine; You are Aliens and Tenants with Me.” In: Zerbe, G. (ed.): *Reclaiming the Old Testament. Essays in Honour of Waldemar Janzen*. CMBC Publications, Winnipeg (Manitoba) 2001, 208–234.
- Olmstead, A. T.: Land Tenure in the Ancient Orient. In: *The American Historical Review* 32/1 (1926), 1–9.
- Pastor, J.: *Land and Economy in Ancient Palestine*. Routledge, London – New York 1997.
- Ramírez Kidd, José E.: *Alterity and Identity in Israel: The נַר in the Old Testament*. BZAW 283. Walter de Gruyter, Berlin 1999.
- Rendtorff, R.: The *gēr* in the Priestly Laws of the Pentateuch. In: Brett, M. G. (ed.): *Ethnicity and the Bible*. Biblical Interpretation Series 19. E. J. Brill, Leiden – New York – Köln 1996, 77–87.
- Rózsa Huba: *Az Ószövetség keletkezése. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe*. Szent István Társulat, Budapest 2¹⁹⁹⁵.
- Slanski, Kathryn E.: *The Babylonian Entitlement *narūs* (kudurrus). A Study in Form and Function*. ASOR Books 9. ASOR, Boston (MA) 2003.

- Soggin, J. Alberto: *Bevezetés az Ószövetségbe*. Kálvin Kiadó, Budapest 1999. (Ford.: Hoffmann Béla, Víg István. Eredeti cím és megjelenés: *Introduzione all'Antico Testamento*. Paideia Editrice, Brescia 1987.)
- Spina, Frank Anthony: Israelites as *gērîm*, 'Sojourners,' in Social and Historical Context. In: Meyers, C. L. – O'Connor, M. P. (eds.): *The Word of the Lord Shall Go Forth. Essays in Honour of David Noel Freedman in celebration of his 60th birthday*. ASOR Special Volume Series 1. Eisenbrauns, Winona Lake (IN) 1983, 321–335.
- Stansell, Gary: The Gift in Ancient Israel. In: *Semeia* 87 (1999), 65–90.
- Tomasino, Anthony: עוֹלָם (#6409) szócikk. In: VanGemeren, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, III., 345–351.
- Tomes, Roger: A perpetual statute throughout your generations. In: Lindars, B. (ed.): *Law and Religion. Essays on the Place of Law in Israel and Early Christianity*. James Clarke & Co., Cambridge 1988, 20–33.
- Weinfeld, Moshe: The Covenant of Grant in the Old Testament and in the ancient Near East. In: *Journal of the American Oriental Society* 90/2 (1970), 184–203.
- Weinfeld, M.: *The Promise of the Land: The Inheritance of the Land of Canaan by the Israelites*. Taubman Lectures in Jewish Studies. University of California Press, 1993.
- Westbrook, R.: *Property and the Family in Biblical Law*. JSOTSup 113. Sheffield Academic Press, Sheffield 1991.
- Wright, Christopher J. H.: *God's People in God's Land. Family, Land, and Property in the Old Testament*. Eerdmans, Grand Rapids (MI) 1990.
- Wright, Christopher J. H.: יִרֵשׁ (#3769) szócikk. In: VanGemeren, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, II., 547–549.
- Wright, Christopher J. H.: נָחַל (#5706) szócikk. In: VanGemeren, W. A. (ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. I–V vols. Zondervan, Grand Rapids (MI) 1997, III., 77–81.
- Wright, Richard M.: *Linguistic Evidence for the Pre-Exilic Date of the Yahwistic Source*. JSOTSup 419. T & T Clark, London – New York 2005.